

MODERNLEŞME VE JEOPOLİTİK EKSENİNDE DOĞU SORUNU

Emre BAYSOY*

Öz

Doğu Sorunu, diplomasi tarihçileri tarafından temelinde din çatışması bulunan ve Osmanlı-Avrupa düşmanlığından kaynaklanan bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu anlayışa göre Doğu Sorunu, Osmanlı'nın sahip olduğu topraklardan çıkarılması için "büyük devletlerin" aralarında yaptıkları işbirliğinin adıdır. Ancak gerçekte söz konusu olan Osmanlı'nın yok edilmesi değil, yaşatılması sorunudur. Bu sav, Avrupa ve Osmanlı arasında düşmanlık değil dostluk ilişkilerinin olduğu anlamına gelmemektedir. Söz konusu tez, dostluk ve düşmanlık kalıplarının Doğu Sorunu ile ilgili olmadığı, politikaların devletlerin çıkarları doğrultusunda belirlendiği üzerine kuruludur. Makalenin bir diğer savı ise, Doğu Sorunu'nun yalnızca "güçler dengesi" ve "19. yüzyıl diplomasi tarihi" konusu olmadığı, aynı zamanda, Arnold Toynbee'nin ilk olarak ortaya koyduğu gibi, bir batılılaşma-modernleşme sorunu olduğudur. Bu bağlamda makalede öncelikle Doğu Sorunu'na ilişkin çeşitli yaklaşımlar özetlenmiştir. İkinci olarak, Rusya ve İngiltere'nin "sorun" karşısında izledikleri politikalar dönemler halinde incelenmiştir. Üçüncü olarak "Sorun"un Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ve Cumhuriyet'in iradesi doğrultusunda çözümlendiği konusu üzerinde durulmuştur. Son olarak Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki devlet ve toplum yapısından hareketle Doğu Sorunu, batılılaşma olgusu ile ilgili bir şekilde ele alınmış ve bu bağlamda günümüzde yeni bir Doğu Sorunu'nun gündeme getirilmek istenilip istenilmediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Doğu Sorunu, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti, Batılılaşma

Eastern Problem on the Axis of Modernization and Geopolitics

Abstract

Diplomatic historians conceptualized the Eastern Question as a rivalry which takes its roots from the religious differences between Ottoman Empire and Europe. According to this perspective, the Eastern Question is the name of the company among the "Great Powers" to disband the Ottoman State from its territories. However, in contrast to this general understanding, the question was about the perpetuation of the Ottoman State instead of its abolishment. This assertion does not mean that there were no patterns of enmity between the Ottomans and the European states. It is to claim that policies were shaped by the interests of the states, and the aforementioned enmity and amity are irrelevant to the heart of the Eastern Question. Another hypothesis of the article is that the Eastern Question is not an issue about the 19th century diplomatic history and balance of power relations only; it is also an issue of westernization-modernization as first recognized by Arnold Toynbee. In this context, firstly some

*Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araş. Gör. ve Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri programı doktora adayı. E-posta: ebaysoy@nku.edu.tr

general approaches to the Eastern Question are presented. Secondly, the policies of Russia and England against the "Question" were examined in periodical manner. Thirdly, it is argued that the "Question" was not solved simply by the demise of the Ottoman Empire, but it is settled by the will of Turkish Republic with its establishment. Finally, the Eastern Question is analyzed in relation to the issue of westernization-modernization, and in this framework, it is argued whether a new Eastern Question is about to put on the agenda in the contemporary era.

Key Words: *Eastern Question, Russia, England, Ottoman State, Westernization*

Giriş

Doğu Sorunu'nun, hem yerli hem de yabancı tarihçiler ve özellikle de diplomasi tarihçileri tarafından (Ör. Tuncer, 2003; Marriott 1940; Scelle, 1911) tepkisel ve dolayısıyla da yüzeysel bir şekilde ele alındığı söylenebilir. Doğu Sorunu, basit bir şekilde Avrupa'nın "Osmanlı-Müslüman düşmanlığı" olarak algılanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sahip olduğu topraklardan çıkarmak için yaptıkları işbirliği olarak tanımlanmıştır. Bu türden bir tanımlama hem Türkiye'de hem de Batı'da genel kabul görmüştür. Ancak Doğu Sorunu'nun bu şekilde ele alınmasının tepkisel olduğu kadar, hem son derece yüzeysel hem de yanlış yönlendirici olduğu söylenebilir. Dahası böyle bir kabul, Doğu Sorunu'nun içerdiği birçok boyutun gözden kaçırılmasına yol açabilmektedir. Öncelikle Doğu Sorunu birçok evreden geçmiş ve bu evrelerde çok çeşitli anlamlar kazanmıştır. Her ne kadar Antik Çağ'dan beri süregelen ekonomik, siyasal ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan Doğu-Batı çatışmasının, Akdeniz'de yaşanan Osmanlı-Hıristiyan rekabetiyle en yüksek ifadesini bulduğu söylenebilirse de; "Doğu Sorunu" sözü edilen "düşmanlıktan" kaynaklanmamıştır. Doğu Sorunu ile söz konusu "düşmanlık" farklı olgulardır. Doğu Sorunu, bahsedilen düşmanlığa rağmen, Doğu'yu Batı'nın temel dinamiklerini oluşturduğu uluslararası sisteme entegre edebilme sorununun adıdır.

Makalede ayrıntılı olarak değinileceği gibi diplomasi tarihçileri Doğu Sorunu'nu, Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayan ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla son bulan bir olaylar bütünü olarak değerlendirmişlerdir. Genel geçer şekliyle konu, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün açık bir

şekilde görülmesi üzerine, bu antlaşmadan “neredeysse yüzyıl sonra” 1853’te Rus Çarı I. Nikola’nın, İngiliz elçisi Hamilton Seymour’a Osmanlı İmparatorluğu’nu “Avrupa’nın hasta adamı” olarak niteleyerek, Osmanlı topraklarını paylaşılmasını teklif etmesi şeklinde ele alınmaktadır. Yine klasik anlatıma göre Osmanlı ise, bu durumun farkına varmış ve “büyük devletler” arasındaki rekabetten ve çıkar çatışmalarından yararlanarak varlığını koruma yolunu izlemiştir. Bu doğrultuda Tanzimat ve Islahat Fermanları’nı uygulamaya koymuştur. Bu süreçteki katalizör olaylar ise özellikle Yunan milliyetçilik hareketi ve Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa olayları olmuştur. 1871’den sonra Almanya’nın da bir devlet dolayısıyla da bir aktör olarak uluslararası arenada sahne almasıyla, “sorun” daha da kritik bir hal almış ve I. Dünya Savaşı’na giden yol hazırlanmıştır. Bu anlatıma göre Osmanlı Devleti’nin çökmesiyle de Doğu Sorunu sona ermiştir.

Yukarıda kısaca özetlenen klasik tarihsel anlatımın tersine olarak bu makalenin ilk savı, Doğu Sorunu’nun basit bir şekilde Batıların ya da Hıristiyanların; Türkleri, Osmanlıları ya da Müslümanları yok etme veya “doğuya sürme” projesi olmadığıdır. Aksine Doğu Sorunu, Osmanlıyı ayakta tutmanın, Doğu’yu Batı’ya göre şekillendirmenin ve bu şekillendirmenin nasıl olacağına ilişkin batılı devletlerin kendi aralarındaki rekabetin adıdır. Dolayısıyla ikinci sav, batılı devletlerin bu “sorun” karşısında işbirliği içinde değil, çok boyutlu bir rekabet içinde olduklarıdır. Bu çerçevede makalede Doğu Sorunu’nda öncelikli aktörler olmalarından hareketle ağırlıklı olarak Rusya ve İngiltere’nin politikaları üzerinde durulacaktır. Avusturya ve Fransa’nın tutumları ise Rusya ve İngiltere’nin politikalarıyla paralellik gösterdiğinden dolayı makale kapsamı dışındadır. Ancak özellikle 1871 sonrası dönem ile ilgili olarak Almanya’nın izlemiş olduğu politikalar, sorunun bir din çatışması olup olmadığı bağlamında kısaca irdelenecektir. Ayrıca 1774’ten 1923’e kadar süreç içerisinde Doğu Sorunu’nun çok farklı aşamalardan geçtiği ve tüm bu süreçlerde aktör devletlerin stratejilerinin değiştiği de görülmektedir. Bir diğer tez ise Doğu Sorunu’nun basitçe Osmanlı devletinin yıkılışı ile değil, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile Cumhuriyetin iradesi doğrultusunda çözüme kavuştuğu ve tüm “soruna” dâhil devletlerin yeni durumu kabul etmek zorunda kaldıklarıdır. Son olarak makalede Cumhuriyet ile

birlikte Doğu Sorunu'nun yeni bir aşamaya mı ulaştığı ve özellikle günümüzde bu yeni aşamanın dinamiklerinin harekete geçip geçmediği tartışılacaktır.

Bu bağlamda çalışmada Doğu Sorunu'na ilişkin genel kabul görmüş şu düşünceler incelenecektir:

- Doğu Sorunu, Osmanlı-Müslümanları Avrupa ve Anadolu'dan çıkarma projesidir.
- Sorunun temelinde din çatışması bulunmaktadır.
- Sorun karşısında Avrupalı Hıristiyan devletler "kutsal" bir ittifak içerisindeyler.
- Avrupalı devletler sorunun başlangıcından sonuna kadar Osmanlı'yı yıkma politikasını izlemişlerdir.

Ayrıca makalede şu soruların cevapları aranacaktır:

- Doğu Sorunu Osmanlı Devleti'nin yok oluşu ile mi, yoksa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile mi sona ermiştir?
- Cumhuriyet'in ilanından sonra sorun farklı şekillerde hala sürdürülmeye çalışılmakta mıdır?
- Doğu Sorunu ile modernleşme ve/veya batılılaşma tartışmaları nasıl bir ilişkiye sahiptir?

Sözü edilen noktaları değerlendirebilmek için Doğu Sorunu, güvenlik (ve stratejileri), jeopolitik ve de diplomasi bağlamında incelenecektir. İlk olarak, Doğu Sorunu'na getirilen farklı tanımlar açıklanacak ve tarihsel (ya da kronolojik) olay ve olgular, Doğu Sorunu'nu ele alan belli başlı yaklaşımlar çerçevesinde kısaca özetlenecektir. İkinci olarak, Doğu Sorunu karşısında soruna öncelikli olarak müdahil devletler olan Rusya ve İngiltere'nin izledikleri politikalar değerlendirilecektir. Bu bölümde Rusya'nın politikaları, Osmanlı'nın yıkılması konusunda önde gelen bir devlet olduğu anlayışından dolayı daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Üçüncü olarak, Doğu Sorunu'nun Osmanlı'nın çöküşü ile değil; fakat Cumhuriyetin ilanı ile klasik döneminin sona erdiği, bu tarihten sonra yepyeni bir aşamaya geçildiği iddia edilecektir. Bu yeni aşamanın

dinamiklerinin özellikle Soğuk Savaş sonrasında belirginleŐtiĐi noktayı üzerinde durulacaktır. Konunun son aŐamasında Arnold Toynbee'nin "Doğu Sorunu" ile "Batı Sorunu" arasında kurduğu iliŐkiden yola çıkararak, post-modern bir Doğu Sorunu'nun gündeme getirilmeye çalıŐıldıĐı ileri sürülecektir.

Doğu Sorunu'nun Klasik Anlamı ve Anlatımı

Doğu Sorunu'nun ne zaman başladığı, kökeninde hangi unsur ya da unsurların rol oynadığı ve tam olarak ne anlama geldiği konusunda farklı görüŐler bulunmaktadır. "Doğu Sorunu"nun bir kavram ya da olĐu olarak Avrupa diplomasisinde ilk kez ne zaman kullanıldığı da net olarak bilinmemektedir (Bitis, 2006: 15). Ancak sorun, hem yerli hem de yabancı yazarlar ve akademisyenlerce genellikle Doğu-Batı atıŐması Şeklinde ele alınmıştır. Böyle bir anlayışla Doğu Sorunu'nun kökenleri Antik ağ'a kadar götürülebilmektedir:

"En eski zamanlardan beri Avrupa, hep bir Doğu Sorunu'yla karŐılaŐmıŐtır. Özünde sorun hiç deĐiŐmemektedir. Doğu'nun ve Batı'nın fikirlerinin, inançlarının ve çıkarlarının Güneydoğu Avrupa'da çatışmasından doĐmuŐtur. Ancak özdeki bu aynılığa rağmen sorun farklı zamanlarda farklı boyutlar kazanmıştır... Tarihin ilk zamanlarında Yunan-Pers mücadelesi idi. Roma döneminde doğu sorunu Helenistik monarŐilerle var olan mücadelenin adıydı. Erken Orta ağ'da Hristiyanlık ile İŐlam'ın çatışmasının adıydı. Haçlı seferleri ile sorun bir kez daha kendini göstermiŐti" (Marriott, 1940: 1).

Sözü edilen Doğu Batı atıŐmasının nedeni olarak genelde din unsuru gösterilmiŐ ve Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi ve Avrupa'ya doğru yayılması ile birlikte keskinleŐmeye başlayan Hristiyan Müslüman atıŐması olarak tanımlanmıştır. Sözü edilen mücadelede çatıŐan tarafların farklı dinlere mensup olması, bu durumun temel nedenin din ve din atıŐması olduğu anlayıŐını birlikte getirmiŐtir. Böylelikle Doğu Sorunu'nun baŐlangıç tarihi olarak İŐpanya ve Osmanlı arasında 1571 yılında yaşanan İnebahtı (*Lepanto*) Savaşı bile gösterilebilmektedir (Marriott, 1940: 2; Bitis, 2006: 15). Hatta Doğu Sorunu'nun Hristiyan Türk-Müslüman atıŐması olarak kabul edilmesi,

16. yüzyıldan çok daha öncelere, İstanbul'un alınmasına kadar dayandırılabilir:

“Doğu Sorunu İstanbul’un alınması ve Hıristiyan topraklarının Müslümanlarca ele geçirilmesiyle başlamıştır. Hilal’in solmaya başlaması ile birlikte Doğu Sorunu üç sorunu barındırmaktadır. Türkler Avrupa’da barınacaklar mıdır? Cevap hayır ise İstanbul’u kim alacaktır? Cevap evet ise Hıristiyanların yönetimi nasıl olacaktır?” (Scelle, 1911: 145).

Doğu Sorunu’nun bir Hıristiyan Müslüman çatışması olarak tanımlanması yerli yazarlarda da görülmektedir. Örneğin Hüner Tuncer’e göre de “Doğu Sorunu”, “Batılı Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenlik altında bulunan Hıristiyan halkların Müslüman bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun buyruğunda yaşamasını bir türlü kabul edememiş olmasının” bir ifadesidir (Tuncer, 2003: 9). Yine Tuncer’e göre Doğu Sorunu, Osmanlı’nın ve Batı devletlerinin farklı dinlere mensup olmasından kaynaklanmıştır: “19. yy’da “Doğu Sorunu”nu irdelerken, Batılı Güçlerin, Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerini yönlendiren temel öğenin din olduğunu açıkça görebiliyoruz” demektedir (Tuncer, 2003: 9). Halil İnalçık ise yukarıda bahsedildiği şekliyle Doğu Sorunu’nu Osmanlı’nın güçsüzlüğünün anlaşılmasıyla, Avrupa devletlerinin Osmanlı’yı paylaşım ittifakı olarak tanımlamaktadır:

“Avrupa devletleri arasında ittifak, birleşme, koalisyon, konfederasyon girişimleri o zaman ortak savunma ihtiyacıyla gündeme geldi... XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise Avrupa, Osmanlı karşısında ezici bir üstünlük kazanınca, Osmanlı ülkesini istila ve paylaşma konusu önem kazandı; paylaşmada rekabet bu kez Avrupa devletleri için ortak hareket etme ve uzlaşma politikasını gündeme getirdi; Böylece Avrupa için bir Şark Meselesi ortaya çıktı... Viyana Bozgunu sonrası savaşlar (1683-1699) Osmanlı’nın artık direnme gücünün tamamen yok olduğuna Avrupa’yı inandırdı ve şimdi bu devasa zengin ülkenin taksimi projeleri ele alındı” (İnalçık, 2010: 217).

Gerçekte “Türklerin Anadolu’da yok edilmesi; Türk Müslüman toplumların Asya’ya sürülmesi; Anadolu’nun Hıristiyan devletlerce

bölüşülmesi, Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Asya Türkiye'sinin taksimi, Anadolu'nun bölüşülmesi gibi görüş ve düşünceler 1200'lerden, 1900'lere kadar çeşitli projelere konu olmuştur" (Ökte, 1999: 86). Bu planların bir gerçeklik payı vardır. Ancak söz konusu planların yalın bir düşmanlıktan öte farklı boyutları da bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın güçlü olduğu devirlerdeki Avrupa Osmanlı mücadelesinde din unsurunun ön plana çıkarılması, din unsurunun aynı zamanda Avrupa içerisindeki liderlik rolü üstlenmenin de bir aracıları durumunda olduğunu göstermektedir (İnalçık, 2010: 215):

"Ortaçağ'da Haçlı savaşlarında önde gelen Fransa, Yeniçağ'da da geleneği sürdürmüş, Osmanlı'ya karşı haçlı planlarına yakın ilgi göstermiş, Bizans'ı veya onun yerine Latin İmparatorluğu'nu ihya projeleri yazılıp çizilmiş; hatta yeni çağlarda Avusturya, Venedik Cumhuriyeti, Malta Şövalyeleri yanında Fransız birlikleri Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır. 1204-1261 döneminde İstanbul'u elinde tutan Latin imparatorluğu hatırasını, Fransızlar hiçbir zaman unutamadılar... XVII. yüzyıl boyunca Türklere karşı kutsal savaş açma XIV. Lui Fransa'sının Avrupa'da üstünlük iddialarının bir sembolü haline geldi" (İnalçık, 2010: 215, 216).

Ancak tekrar etmek gerekirse sözü edilen "düşmanlık" başka bir konudur. Doğu Sorunu ise çok farklı olgu ve olaylar bütünüdür. Üzerinde durulması gereken nokta, Türk-Müslüman ya da Osmanlıların fiziki olarak "doğuya sürülmesi değil", Doğu'nun Batı'nın çıkarları doğrultusunda madden ve manen şekillendirilmeye çalışılması ve Türk-Müslüman kavramlarının dönüştürülerek Batıya uygun bir Doğu'nun yaratılma çabasıdır. Dolayısıyla "sorun" alelade bir din çatışmasından çok daha kapsamlı olay ve olguları ifade etmektedir.

Kökenleri Antik Çağ'a kadar götürülebilmesine rağmen, Doğu Sorunu klasik anlamını 18. yüzyılda kazanmaya başlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün açık bir şekilde görülmesi ve bu antlaşmadan "neredeyse yüzyıl sonra" 1853'te Rus Çarı I. Nikola'nın,

İngiliz Elçisi Hamilton Seymour'a Osmanlı İmparatorluğu'nu "Avrupa'nın hasta adamı" olarak niteleyerek, Osmanlı topraklarını paylaşılmasını teklif etmesi ile uluslararası gündemdeki yerini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz parçalanışı karşısında nasıl davranılacağı sorunu üzerindeki çıkar ve beklenti çatışmaları İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiş (Ökte, 1999: 79) ve Doğu Sorunu 19. yüzyıldaki tüm olaylarla bağlantılı en önemli ve belirleyici konu durumuna gelmiştir. William Miller'a göre de Doğu Sorunu, Türk İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasıyla oluşacak (jeopolitik) "boşluğun" nasıl doldurulacağı sorundur (Marriott, 1940: 2).

Yukarıda özetlenen noktalardan hareketle "Sorun"a müdahil belli başlı devletlerin, bu sorun karşısında izledikleri politikaların başlangıçtan (18. yüzyıldan) itibaren, süreçler halinde incelenmesi "Doğu Sorunu"nun analiz edilmesine yardımcı olabilecektir.

Doğu Sorunu ve Rusya

Rusya, Büyük Petro (1682-1725) iktidarıyla feodal ve geleneksel Moskova zihniyetinden sıyrılarak baskıyla tepeden inmece bir şekilde modernleşmeye başlaması ile birlikte güçlenmeye ve emperyalist bir devlet olma yoluna girmiştir (Kurat, 1999: 271-2). Petro'nun vasiyetnamesine göre Rusya'nın Osmanlı zararına genişlemesi ve İstanbul'u ele geçirerek "3. Roma" iddiasını üstlenmesiyle birlikte, Rusya Osmanlı Devleti'nin öncelikli dış tehditlerinden biri haline gelmiştir (Kurat, 1999: 272). Rusya'nın sözü edilen "iki Roma düştü, üçüncüsü hala ayakta ve bir dördüncü olmayacak!" (Bitis, 2006: 18) iddiası Doğu Sorunu'nun "Türk-Osmanlı Müslüman düşmanlığı" olduğu yönündeki tanımlamaya uygun düşmektedir denebilir. Ancak, Rusya'nın bu iddiası Doğu Sorunu'nun değil, Rus emperyalizminin bir ifadesidir. Bu iki konu birbirinden ayrıdır. Rus emperyalizmi, Doğu Sorunu'nun kendisini ifade etmemekte, bu sorunun ortaya çıkmasına neden olan unsurlardan sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Rus

emperyalizminin önemi, Petro ve özellikle Katerina¹ döneminde (1762-1796) Rusya'nın Avrupa güçler dengesinin bir parçası durumuna gelmesi açısından önem taşımaktadır: “yakın doğuda Katarina zamanında gerçekleşen güç dengesindeki değişimle birlikte, “Doğu Sorunu” klasik anlamını kazanmış oldu: Türk imparatorluğunun beklenen çöküşüyle ortaya çıkacak olan uluslararası sorunların nasıl çözüleceği...” (Bitis, 2006: 21).

İkinci Katerina zamanında Osmanlı-Rus cepheleşmesi, Rusya'nın Polonya'da etki sağlayarak bu devleti vasallığı durumuna getirmesiyle başlamış ve 1768-1772 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca (1774) ve Yaş (1791) Antlaşmalarıyla Rusya'nın üstünlüğünün ve Osmanlı'nın güçsüzlüğünün net olarak görülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu antlaşmalar sonucunda Rusya, İstanbul yolunda çok önemli bir adım olarak Kırım'ı ele geçirmiş ve Karadeniz'e çıkmıştır (Kurat, 1999: 292). Ancak tekrar etmek gerekir ki bu olaylar yalnızca Doğu Sorunu'na giden taşları döşemiştir ve Katerina'nın “Türk Siyaseti”ni (Kurat, 1999: 292) ifade etmektedir.

Rusya'nın “Doğu Sorunu'na” ilişkin dış politikası 19. yüzyıl başından itibaren iki ana eksen üzerinde seyretmiştir: “Rusya diğer büyük güçler gibi, dönemler halinde, hem Osmanlı'nın parçalanması hem de korunması politikasını benimsemiştir” (Tuncer, 2003: 18). Bu eksenlerden ilki Osmanlı topraklarını ve boğazları hedefleyen, esasları Katerina tarafından belirlenen geleneksel yayılmacı siyasettir. İkincisi ise Osmanlı'ya yönelik “zayıf komşu” politikasıdır. Avrupa'da ortaya çıkan Fransız tehdidi, Rusya'nın geleneksel Osmanlı zararına genişleme dış politikasından ilk sapma olarak değerlendirilmektedir (Bitis, 2006: 22).² Zayıf komşu politikasının esasları ise Rus Dışişleri Bakanı Kochubey

¹ İkinci Katerina Rus emperyalizmi uğruna yalnızca Roma nostaljisini değil, Müslümanlığı da kullanmak istemiştir. 1789 yılında Rusya Müslümanlarının din işleriyle ilgilenen “Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi”ni kurmuş; ayrıca Rusya'daki Müslümanlar için müftü tayin edilmesini sağlamış ve bazı şehirlerde camilerin yapılmasına izin vermiştir. Rusya bu politikalarının olumlu sonuçlarını görmüştür (Kurat, 1999: 285). Bu gelişmelerin Doğu Sorunu'nun özünde Müslüman-Türk düşmanlığının değil Rus emperyalizminin ve çıkarlarının rol oynadığını gösterdiği ileri sürülebilir.

² Osmanlı devletinin parçalanması ya da korunması yönündeki tartışmalar 19. yy boyunca Çarlıklar ile kamuoyu arasında kutuplaşmaya neden olmuştur (Bitis, 2006: 22).

tarafından 1802 yılında ortaya konmuştur. Kochubey'e göre "*Rusya'nın daha fazla genişlemeye ihtiyacı yok, Türk'ten daha uyumlu bir komşu yok, doğal düşmanımızın bu şekilde kontrol altında tutulması politikamızın temeli olmalıdır*" (Bitis, 2006: 26). Bu politikaya göre "*bir Yunan İmparatorluğu'nun kurulması bile, zayıflayan Osmanlı'nın devam etmesi kadar avantajlı değildir*" (Bitis, 2006: 26). Ayrıca yine zayıf komşu politikasına göre, zayıf Osmanlı'nın devamının sağlanması İstanbul'da Rus egemenliğini de sağlayacaktır: "*İki devlet arkadaş olabilir, müttefik olabilir ancak asla eşit değildir. Bu şekilde Osmanlı bir gün Rus koruması altına girebilir!*" (Bitis, 2006: 26).³

Nasıl ki Rus Emperyalizmi Doğu Sorunu'nu hazırlayan ve oluşturan en önemli unsurlardan biriyse, Fransız Devrimi de diğer bir unsur olmuştur. Katerina'nın ölümünden sonra tahta geçen Birinci Paul'le (Pavel) (1796-1801) birlikte, Fransız Devrimi'yle Avrupa'da yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarının Rus tehdit algılamasında ilk sıraya yükselmeye başladığı söylenebilir. Paul önceliği milliyetçi ve liberal fikirlerin Rusya'ya girmesinin engellenmesine vermiştir (Kurat, 1999: 294). Rusya'nın asıl düşmanının Napolyon Fransa'sı olduğu düşüncesinden hareketle (Bitis, 2006: 21-2) Osmanlı-Rus ilişkileri de yeni bir devreye girmiş ve bu tarihten sonra Rusya'nın Osmanlı politikası değişmiştir. Böylece Rusya, Petro ve Katerina zamanında uygulanan genişleme politikasını terk etmiştir. Rusya'nın yeterince geniş topraklara sahip olduğu düşüncesiyle Türkiye'ye yönelik savaş karşıtı bir strateji izlenmeye başlamış ve "zayıf komşu" stratejisi geçerlilik kazanmıştır. 1789'dan sonra⁴ Avrupa devletleri de kendi aralarındaki çatışmaları bir kenara bırakarak, 1798'de Fransa'ya karşı ortak hareket etmiş ve hatta

³ Ancak bu politikanın uygulanmaya başlamasından kısa bir süre sonra 1801'de zayıf komşu stratejisi çökmüştür. Çünkü Osmanlı'nın başka bir devletin (Fransa'nın) etkisine gireceği anlaşılmıştır (Bitis, 2006: 27).

⁴ "1774 sonrasında Fransızlar, Osmanlı'nın Rusya'nın tek bir darbesiyle yok olup, Avrupa güçler dengesinin tamamen bozulabileceğinin farkındaydı" (Anderson, 2001: 22). Aynı şekilde Avusturya'da bu gerçeğin farkındadır : "Avusturya'nın İstanbul temsilcisi Baron Thugut, Rusya'nın Kerç'den İstanbul'a uygun rüzgarla 36-48 saat içinde 20.000 adam getirebileceğini belirtiyordu... Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde Rusya bir daha Balkanlarda savaşmaya gerek duymayabilirdi... Rusya'nın böyle bir girişimde bulunmaması çağdaşlarını şaşırtmıştır. Bir başka ilginç olan da bu tür bir saldırı fikrinin Rusya'da çok az ilgi uyandırmış olmasıdır" (Anderson, 2001: 24).

Rus Donanması ile Osmanlı Donanması birlikte Ege Adalarından Fransızları çıkarmışlardır (Kurat, 1999: 295).

Ancak Napolyon'un imparatorluğunu ilan etmesinden sonra, Rusya'nın Fransa ile savaşarak yenilmesi üzerine Rusya, Fransa ile işbirliği politikasını izlemeye başlamıştır (Kurat, 1999: 300). Bunun üzerine Napolyon ile Paul'den sonra Rus Çarı olan Aleksandır (1801-1825) arasında yapılan Tilsit (1807) görüşmesine göre iki devlet işbirliğine gitmiş ve Napolyon, Rusya'nın Osmanlı zararına genişlemesini kabul etmiştir (Marriott, 1940: 7). Bu anlaşmayla Napolyon Rus Çar'ına, İstanbul ve Boğazlar dışında Osmanlı toprakları üzerinde etkinlik alanları kurmayı ve taksimi önermiştir (Ökte, 1999: 87). Ancak Napolyon'un Batı Avrupa'da egemenliğini sağladıktan sonra 1812'de Rusya'ya saldırması üzerine Rus Fransız işbirliği sona ermiş ve Rusya, Fransa'ya karşı kurulan Kutsal İttifak'ın, dolayısıyla da 1815 sonrasında kurulacak olan Avrupa sisteminin bir üyesi durumuna gelmiştir (Kurat, 1999: 300-10).

Rusya'nın boğazları ele geçirmesinin bütün Avrupa'yı karşısına almadan olası olmadığının anlaşılması da zayıf komşu politikasının oluşma şartlarını oluşturmuştur (Bitis, 2006: 35). Dolayısıyla Rusya, özellikle 1815 sonrasında, ister istemez yeniden "zayıf komşu" stratejisini uygulamaya koymuştur (Bitis, 2006: 29). Ancak yine de Thucydides'in belirttiği gibi "savaşın, güçlünün güçsüz üzerinde yaptırım sağlama fırsatı" olmasından hareketle, Rusya dönemler halinde Osmanlı zararına genişlemiştir denebilir. 1815 sonrasında ise taksim stratejisi de geçerliliğini yitirmiş ve hiçbir Rus devlet adamı tarafından savunulmamıştır (Bitis, 2006: 27). 1815 sonrasındaki Rus stratejisi şu noktalara dayanmaktadır (Bitis, 2006: 28-9):

- *Avrupa'da toprak talebinde bulunmamak; ancak Kafkaslarda stratejik önemi bulunan liman ve bölgeleri egemenliğine katmaya çalışmak,*
- *Osmanlı Hristiyanlarının koruyucusu olduğunu iddia ederek ve aynı zamanda askeri ve diplomatik gücüne dayanarak, Babıâli üzerindeki etkisini arttırmak,*
- *Çar, Osmanlı Sultanı'na saygı duyacak ve Sultanın tebaası üzerindeki egemenliğini sorgulamayacak*

• Her ne kadar Aleksandır Osmanlı'nın Viyana sistemine dâhil edilmesine karşı çıktıysa da, sonunda (özellikle de Yunan İsyanının bir Avrupa krizine dönüşmesi sonrasında) Osmanlı'nın Avrupa güç dengesinin bir parçası olduğunu kabul etmiştir.

• Son olarak, Boğazlar konusunda da Rusya boğazları ele geçirmesinin büyük bir Avrupa Savaşı yapılmadan olası olamayacağını fark etmiştir. Ayrıca, Boğazları ele geçirmenin İngiltere ile büyük bir çatışmaya yol açacağını görmüştür.

1815 sonrasında kurulan "Avrupa Uyumu" ya da "güçler dengesi"nden sonra Rusya, zayıf komşu politikasına büyük oranda bağlı kalmıştır. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması (1829) ile Rusya, Osmanlı karşısında önemli kazanımlar elde etmiş ve Osmanlı'nın zayıf bir komşu olarak kalmasına çabalamıştır (Vereté, 1952: 147; Tuncer, 2003: 24-5). Rusya ancak Osmanlı'nın bir başka gücün denetimine ve etkisine girdiğini görmeye başladığı anlarda Ortodoksların savunucusu rolü ile Osmanlı'ya karşı düşmanca bir tutum izlemiştir. 1853-1856 Kırım Savaşı ve ardından gerçekleştirilen Paris Konferansı ile de Osmanlı, Avrupa güçler dengesi sistemine *de jure* olarak dâhil edilmiştir. Bu durum 1876-1877 yıllarına kadar sürmüş ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ile birlikte Doğu Sorunu bir sonraki bölümde değinilecek olan köklü bir dönüşüme uğramıştır.

Sonuç olarak Rusya'nın gerçekçi bir politika izleyerek 19. yüzyılın büyük çoğunluğunda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya değil; "zayıf komşu" politikasıyla vasallığı durumuna düşürmeye çalıştığı söylenebilir. Bu amaç en net olarak Edirne Antlaşması'nda görülebilmektedir. Ancak bu antlaşmadan sonradır ki İngiltere, Doğu Sorunu'nu gündemine almış ve sorunla ilgili politika belirlemeye başlamıştır. Rusya ise bölgede, 1850'lerden sonra İngiltere'nin farkına vardığından çok daha fazla savunmaya yönelik bir siyaset izlemiştir (Anderson, 2001: 400).

Doğu Sorunu ve İngiltere

Doğu Sorunu'nun başlangıcı kabul edilebilecek Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında İngiltere, sömürgesi Amerika'daki 1774'te

başlayan bağımsızlık hareketini engelleyebilmek için (Sander, 1989: 155) asıl önceliğini Amerika'ya vermiş olduğundan duruma ilgisiz kalmış ve ilk başta yalnızca Fransa Rusya'ya karşı Osmanlıları desteklemiştir (Anderson, 2001: 24). Doğu Sorunu İngiliz diplomasi sözlüğüne ancak 1821-1829 Yunan Bağımsızlık Savaşı'yla girmiştir (Marriott, 1940: 2). Bu tarihten sonra İngiltere'nin Doğu Sorunu ile ilgili olarak izlediği stratejinin hem son derece faydacı (*pragmatik*) hem de bazı konularda asla taviz vermeyen bir yapıda olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle İngiltere temel amaçlarında uzlaşmasız, bu amaçların gerçekleştirilmesinde ise esnek davranabilmiştir. İngiltere'nin bu tutumu Doğu Sorunu ile ilgili olaylarda farklı tutumlar izlemesinde gözlemlenebilir. Örneğin, Yunan bağımsızlık hareketinde Yunan milliyetçiliğini bir süre sonra desteklemeye başlamışken; Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alabilmiştir. İngiltere'nin çeşitlilik gösteren bu politikaları 19. yüzyıl boyunca evreler halinde izlenebilmektedir.

İngiliz dış politikasında ilk evrenin 18. yüzyılın sonlarında Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yönelmesiyle başladığı söylenebilir.⁵ Özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle ve 13. yüzyıldan beri bir Batı Avrupa ordusunun Doğu'ya ayak basmasıyla hem Avrupa hem de Doğu siyasetinde yeni bir sayfa açılmıştır (Anderson, 2001: 45). Böylelikle Napolyon yakın doğunun önemini yalnızca Fransız halkına (Marriott, 1940: 7) değil Avrupa'ya da hatırlatmıştır. Doğu Akdeniz'de baş göstermeye başlayan Fransa "tehdidine" ek olarak, Rusya'nın da Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Boğazlar doğrultusunda ilerlemeye çalışması, İngiltere'nin Doğu Sorunu'na olan yaklaşımını bu ilk evrede şekillendirmiştir. İngiltere'nin bu dönemdeki önceliği Osmanlı üzerinde Rus, Mısır üzerinde de Fransız etkisinin kurulmasıyla Doğu Akdeniz ticaretinin zarara uğramasını ve İstanbul'un bir başka devletin kontrolüne girmesini önlemek olmuştur (Tuncer, 2003: 25). Ancak bu dönemde Rusya, İngiliz tehdit algılamasında ikincil bir konumda

⁵ Fransa izlediği Osmanlı'nın bütünlüğünün korunması politikasını, 1798-1799 yıllarında Mısır'ı işgal ederek terk etmiştir. Napolyon Fransa'sı bu tarihten sonra, Osmanlı'nın parçalanmasına ve bu parçalanmada en büyük payı alabilmek için uğraş vermiştir. Ancak Fransa'nın çok erken bir tarihte başlayan bu politikası bile uzun dönemli bir amaç olmuştur (Meriage, 1978: 423).

bulunmuş; ilk sırayı Fransa almıştır. Rusya'nın öncelikli tehdit olarak algılanmamasının nedeni İngiltere'nin deniz gücü üstünlüğüne sahip olmasıdır. Bu nedenle "*Rusya'nın Yakındoğu'daki gücünü arttırması, İngiltere deniz gücünü koruduğu sürece, ciddi bir sorun teşkil etmiyordu*" (Anderson, 2001: 399).

Fransız "tehdidinin" 1815 ile birlikte bertaraf edilmesinden sonra İngiliz dış politikasının öncelikle ticari nedenlerce şekillenmeye başladığı söylenebilir. Özellikle Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile birlikte İngiltere'nin Doğu Sorunu politikası Rusya'nın askeri yayılmacılığına karşı değil, Rusya'nın Osmanlı üzerinde elde ettiği ekonomik kazanımları engellemek üzerine kurulmuştur.⁶ Bu antlaşmadan sonra İngiltere dikkatini Osmanlı devletindeki ticari çıkarlarını korumaya vermiştir. Ek olarak Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833)⁷ da Rusya ile İngiltere arasında yeni bir gerginlik unsuru olacaktır (Potyemkin, 2009: 423). Bu dönemde İngiliz dışişleri bakanı George Canning (1822-27), "*Doğu sorunu yalnızca Rusya'yı ilgilendirmemektedir, İngiltere Osmanlı'nın kaderiyle yakından ilgilidir*" (Tuncer, 2003: 25) diyerek İngiltere'nin yaklaşımını ortaya koymuştur. Özetlemek gerekirse, Rusya'nın Osmanlı üzerinde giderek ekonomik egemenlik kurmaya başlamasından sonra İngiltere Doğu Sorunu'na dahil olmuştur.⁸ Denebilir ki bu ilk evrede sorun,

⁶ Edirne Antlaşmasıyla birlikte, Rus ticaret gemileri Osmanlı limanlarına önceden izin almaksızın giriş hakkı elde etmiştir. (Armaoğlu, 1999: 184). Bu antlaşmayla Rusya pratikte liberalizmi Osmanlı'ya empoze etmiştir (Çavdar, 1992: 8-9; Sayar, 1986: 188-9). Antlaşma Osmanlı'nın Rusya ve İngiltere arasında ekonomik anlamda bir rekabet unsuru olması sonucunu da doğurmuştur. İngiltere Rusya'nın Edirne ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmaları ile elde ettiği üstünlüğü giderebilmek amacıyla İngiliz mallarının Osmanlı'ya serbest girmesini sağlayan 1838 Balta Limanı Antlaşması ile erişmiştir. Sayar (1986: 191-200) ve Çavdar (1992) İngiliz politikasındaki bu değişimin, dönemin İngiliz elçisi David Urquhart'ın Osmanlı'nın İngiliz sanayisi için ucuz hammadde ve pazar olabileceği önerisinde net olarak görülebileceğini belirtmektedirler.

⁷ Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na göre taraflar (Rusya ve Osmanlı) bir savaş durumunda birbirlerine yardım edecektir. Ancak Osmanlı'nın askeri güçsüzlüğü nedeniyle söz konusu yardım, Boğazlar'ın diğer devletlerin savaş gemilerine kapatılması yoluyla gerçekleştirilecektir. Böylelikle Rusya kendisini güneyden yani Akdeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı korunmuş oluyordu (Armaoğlu, 1999: 207). Gerçekte bu antlaşmayla Rusya, Osmanlı'nın koruyucu devleti (*protector*) durumuna geçmiştir (Bolsover, 1936: 237).

⁸ Anderson'a göre İngiltere'nin Yakındoğu'da Rusya'dan duyduğu korku, daima abartılı ve hatta gerçek dışı olmuştur (Anderson, 2001: 400).

Osmanlı'nın topraklarını kimin nasıl paylaşacağı değil, kimin Osmanlı'yı sömürgesi yapacağıdır.

İngiliz politikasının da Rusya'nın ikili politikasına benzer nitelikler taşıdığı söylenebilir. İngiltere 1815 sonrasında bir yandan milliyetçi hareketleri bastırmaya çalışırken, diğer yanda milliyetçi hareketlerin İngiltere'nin çıkarlarına uygun olduklarını değerlendirmiştir:

“...[U]lusal bağımsızlıkçı hareketler karşısında İngiltere, yeni kurulacak olan devletlerin çok geçmeden İngiliz parasına gereksinim duyacaklarını ve eninde sonunda İngiliz ticaret İmparatorluğu'nun bir parçası durumuna geleceklerini hesap etmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ulusalçı dalgalardan ürkmeye başlayacak ve tutucu politikasına geri dönecektir” (Potyemkin, 2009: 296).

Denebilir ki İngiltere, milliyetçi hareketlere karşı kendi çıkarlarına ters düşmediği ve Avrupa'da kurulmuş olan güçler dengesi sistemine bir zarar vermediği sürece çok olumsuz bir tutum takınmamıştır. Yunan milliyetçi hareketinde bu politikanın örnekleri görülebilir.⁹ Ancak Yunanistan olayının Rusya ve Mısır'ı da kapsayan bir krize dönüşmesi üzerinedir ki İngiltere, Avrupa “concert”ine uygun bir şekilde akort etme gereğini duymuştur.

19. yüzyıl boyunca zaman zaman yaşanan krizlerle Avrupa güç dengesi tehlikeye düşmüş ancak 1815 ruhuna uygun kongrelerle tekrar bir düzene kavuşulmuştur. Oluşturulan dengeye rağmen Avrupa devletlerinin arasındaki rekabet arka planda hep sürmüştü ve 1854-1856 Kırım Savaşı patlama noktalarından biri olmuştur.¹⁰ Savaştan sonra gerçekleştirilen 1858 Barış Kongresi “Avrupa Devletler Topluluğu'nun,

⁹ Tuncer'e göre Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla, büyük güçler arasındaki ittifak çökmüş ve “Avrupa Uyumu” yara almıştır (Tuncer, 2003: 22).

¹⁰ 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin Doğu Sorunu karşısında bir uyum içerisinde olmadıkları ve aralarındaki mücadeleler için bkz. Kagan K. (Winter 1997/98). “The myth of the European concert: The realist-institutionalist debate and great power behavior in the eastern question, 1821-41”, Security Studies, Vol. 7, No: 2, 1-57.

Avrupa dengesi için yeni bir fırsatı” olmuştur (Ökte, 1999, 78-9). Aynı süreç 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra da yaŐanmıŐtır. Bu sefer 1878 Berlin Kongresi, Avrupa güçler dengesine Almanya’yı da katarak Avrupa barıŐını yaŐatmaya çalıŐmıŐtır (Ökte, 1999: 79). Ancak Berlin Kongresi, Doğu Sorunu’nda milat olacak kadar önemli yeni bir aŐamayı girildiğini de göstermektedir. Berlin Kongresi’nden sonra İngiltere, Osmanlı’nın yaŐatılmasının mümkün olmadığını anlamıŐ ve söz konusu Avrupa barıŐını Osmanlı’nın paylaşımı üzerinden sağlamaya çalıŐmıŐtır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin bir görüntüden ibaret olduğu ve gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara rağmen yaŐatılamayacaĐının anlaşılması üzerine, İngiltere Yakındoğu’daki çıkarlarını korumak için Boğazlar’daki statükoyu korumaya çalışmak yerine, İngiltere’nin Yakındoğu’daki savunmasını Mısır’a dayandırmaya karar vermiştir (Anderson, 2001: 273): *“İngiltere’nin dış politikasının dayanak noktası olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, izleyen yirmi yıl içinde İngiliz dış politikasında ikincil bir rol oynayacaktı...”* (Anderson, 2001: 273).

Dolayısıyla Doğu Sorunu’nun Osmanlı topraklarının “büyük devletlerce” paylaşılması yönündeki anlatım, ancak 19. yüzyılın son çeyreği için geçerli olabilir: *“1890’larda İngiltere BaŐbakanı, Çin ve Osmanlı İmparatorlukları’nın İngiltere ve Rusya arasında taksimini esas alan çalıŐmaların uygulanmasını istemiŐti. Buna göre, suları Karadeniz’e akan yerlerle, Bağdat’a kadar yukarı Fırat vadisi Rusya’ya; Türk Afrika’sı, Arabistan ve Bağdat’tan aŐaĐı Fırat vadisi İngiltere’ye ait olacaktı”* (Ökte, 1999: 87).

İngiltere’nin politika deĐiŐikliĐine karŐın Osmanlı’nın yardımına Almanya’nın Avrupa sisteminde yeni bir güç olarak doğması yetiŐmiŐtir denebilir. Almanya’nın uluslararası siyasette yeni ve güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması Osmanlı’yı rahatlatmıŐ ve diplomatik manevra alanları saĐlamıŐtır. Ancak bu dönemde bile İngiltere, Almanya ve Rusya Osmanlı üzerinden büyük bir çatıŐmayı göze alacak kadar çıkara sahip bulunmuyorlardı. Örneğin:

“Bağdat demir yolu aslında hiçbir zaman Avrupa barışına tehdit oluşturmamış ya da gerçekten önemli bir uluslararası gerilim kaynağı olmamıştı. 1914 yılından önceki

olaylar dizisinde büyük güçlerin ekonomik çıkarları uğruna gerçekten ciddi bir çekişmeye girmeye istekli olmadığı en iyi örneklerinden biri Bağdat demir yolu hattıdır (Anderson, 2001: 278)”.

Sonuç olarak, Rusya gibi İngiltere'nin de 1878'e kadar Doğu Sorunu'nu, Osmanlı-Müslüman-Türk düşmanlığından kaynaklanan bir Müslüman Osmanlı'yı "Asya'ya sürme", Anadolu'da yok etme projesi olarak görmediği söylenebilir. İngiltere'nin politikası, çok iyi bilindiği gibi dost ve düşmanlarına göre değil, çıkarlarınca belirlenmiştir.

Tartışma: Osmanlı ve Pre-Modern ya da Post-Modern Doğu Sorunu

Soruna Osmanlı Devleti tarafından bakıldığında söylenebilecek ilk söz, Doğu Sorunu'nun Osmanlı'nın bir devlet olma niteliğini kaybetmesiyle ve son derece güçsüz bir duruma gelmesiyle birlikte ortaya çıktığıdır. Diğer bir deyişle Doğu Sorunu, Osmanlı'nın güçlü olduğu ve tüm Avrupa'nın Osmanlı'dan korkarak düşmanlık duyduğu zamanları değil, Avrupa güçler dengesi için istikrarsızlık kaynağı olduğu zamanları kapsamaktadır. Dolayısıyla sorun, dini duygularca Hıristiyanların Müslümanlar tarafından yönetilmesinden duyulan bir hoşnutsuzluktan ya da kabullenemeyişten (Tuncer, 2003: 9) çok daha kapsamlı bir konu olmaktadır.

Osmanlı, modern öncesi bir devlet olarak gücünü, kabilesel ve aşiretsel güç odaklarına üstünlük sağlayarak (fakat bu odakları bertaraf ederek değil) elde etmiştir. Merkezi iktidarın ideolojik, ekonomik ve de askeri olarak zayıflamasıyla birlikte sistem çözülmeye başlamış; imparatorluk bünyesindeki valiler, paşalar ve beyler gibi yerel otoriteler kendi kişisel dükalıklarını (*fiefdom*) oluşturmuşlardır (Bitis, 2006: 16): *"Osmanlıların yönetim sistemi inişe geçmişti, her ne kadar yönetim sistemi terimi belli bir düzen ve etkinlik izlenimi veriyorsa da... İmparatorluk gerçek anlamda siyasi bir birim olmaktan çıkmıştı"* (Anderson, 2001: 14).

Böyle bir yapıda, 16. yüzyıldan beri uygulanmakta olan kapitülasyon sistemi de Osmanlı'nın ekonomiyi kontrol gücünü elinden almaktaydı.¹¹ Sosyo-kültürel olarak ise, yine bir Orta Çağ devletinin özelliği olarak, birçok farklı topluluktan oluşmakta ve bir bütün oluşturmanın çok uzağındaydı (Lewis,1961: 36 alınt. Anderson, 2001: 18-9): "... Modern anlamda pek fazla sınıf çatışması yoktu ve Osmanlı toplumu yerel meseleleri aşan amaçlar etrafında ayaklanmalar gerçekleştiremeyecek kadar büyük birçok parçalılık içindeydi" (McGowan, 2006: 762). Bu nedenlerden dolayı Osmanlı Avrupa için bir dış tehdit olmanın çok uzağındaydı. Tek sorun böyle bir yapının modern devletler sistemi içerisinde konumunun ne olacağı ve olası bir çökme durumunda ne yapılacağıydı. Sözü edilen sorun karşısında devletler daha önce de belirtildiği gibi iki farklı politika izlemişlerdir. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar reformlar yoluyla Osmanlı'nın siyasi ve toprak bütünlüğü (en azından İstanbul ve Boğazlar'ın) mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır (Anderson, 2001: 404):

"İstanbul bürokrasisinin güttüğü iktisadi siyaset Osmanlı hâkimiyeti altındaki eyaletlerdeki pazarları açık tutmaktı; mamafih himayeye doğru da gayret sarf ediliyordu. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin yıkılması Büyük Devletler için bir iktisadi fayda temin etmezdi. Bilakis, Batı İmparatorluğun pazarlarına merkezi bir idareden elde edilen imtiyaz ve muafiyetlerle hâkim olmak 18. yüzyıl boyunca ticareti güçleştiren sayısız yerel hanedanlardan elde edilenlerden hem daha kolay, hem de daha kârlıydı. Bu sebepten Büyük Devletler Osmanlı Devleti'nin devamına müsaade ettiler ve gelişmeye başlayan bürokrasinin büyümesi, faaliyet ve mesuliyet sahasını genişletmesini teşvik ettiler" (Quataert, 2006: 887).

Fakat bu tür bir siyaset Osmanlı'yı tekrar güçlendirerek bağımsız bir devlet olarak tekrar sahneye çıkarma tehlikesini taşımıştır. Bu nedenle Osmanlı'da gerçekleştirilen reformların Avrupa tarafından kontrollü ve güdümlü bir şekilde uygulanmasına gerek duyulmuştur

¹¹ Fakat Osmanlı için bu durum bir sorun olarak algılanmamıştır (Anderson, 2001: 17).

(Anderson, 2001: 403). Böylelikle Osmanlı'nın, hem kendisine biçilen rolü yerine getirebilmesi (Rusya'ya karşı bir tampon olarak Avrupa güçler dengesine hizmet etmesi, İngiliz İmparatorluğu'nun ticaret yollarının asayişini sağlaması, bir hammadde kaynağı ve pazar olması); ancak güçsüzlüğünü sürdürebilmesi için de merkezi hükümetin bir görüntüden ibaret olacağı bir sistem oluşturulmalıydı. Bu amaç da ancak Osmanlı'nın kronik sorunu olan cemaat ve millet sisteminin korunarak zamana uyarlanmasıyla gerçekleştirilebilirdi (Anderson, 2001: 403). Dolayısıyla reformlar, Osmanlı'nın güçlenmesini engellenmesi için gelenekselci bir anlayışla hayata geçirilmeliydi. Sözü edilen güdümlü reformlara Sened-i İttifak (1808) ile başlayan süreçte Tanzimat (Gülhane Hatt-ı Hümayun'u-1839) ve Islahat Fermanları (1856) tipik birer örnek oluşturmaktadır. Her ne kadar Sened-i İttifak ile Tanzimat Fermanları farklı kategorilerde değerlendirilebilirlerse de, her iki reform pratiği gerçekte özellikle İngiltere ve Rusya'nın "hasta adam" politikalarına paralellik göstermekte ve dahası bu politikaları desteklemektedir:

"Siyasi tarih bakımından Sened-i İttifak¹², büyük ayanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eder; Gülhane Hattı ise ona karşı Padişah'ın mutlak otoritesini savunarak merkezîyetçi devlet idaresinin, başka deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder. Bir başka açıdan bakılırsa, birincisi gelenekçi, diğeri modernidir. Biri o zaman eyaletlerde hâkim kuvvetlerin menfaatlerinin ve hayat görüşünün ifadesi ise, diğeri merkezi devleti ve onun o zamanki iç ve dış şartlar karşısında menfaatlerini en iyi temsil ettiğine hüküm edilen batıcı idarecilerin idealini ifade eder" (İnalçık, 1996: 344).

Yine İnalçık: "3 Kasım 1839'da ilan olunan Gülhane Hattı'nın devlet anlayışımızda ve devlet idaresinde modernleşmenin hakiki başlangıcı ve temeli olduğuna şüphe yoktur" (İnalçık, 1996: 343) diyerek, 19. yüzyıl başındaki Osmanlı modernleşme anlayışının bir örneğini, 20. yüzyılda

¹² Sened-i İttifak (1808), 1806'da başlamış olan Rus-Osmanlı savaşında merkezi otoritenin Ayanların askeri gücün gereksinim duymasından dolayı gerçekleşmiştir (İnalçık, 1996: 348).

sunmaktadır. Her ne kadar Gülhane Hatt-ı Hümayun'u İnalıcık tarafından modern bir giriŐim olarak yorumlansa da, bu yargının pek doğru olmadığı ve yine bu yargının Osmanlı düŐünce tarzını göstermesi açısından eŐsiz olduğu düŐünülebilir. Çünkü modern devlet, yalnızca merkezi otoritenin mutlak olmasıyla tanımlanamaz.¹³ Tiranlık ve despotizmde de otorite tektir ve merkezidir. Ve bu anlayıŐ, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin modern bir yapıda olduğu sonucunu doğurabilmektedir. Modern devletin bu rejimlerden ayırıcı özelliği, ekonomi, kültür ve siyasetin hem bütüncül, sistematik bir Şekilde ve sistematik bir hukuk anlayışı ile birlikte merkezi iktidarı oluŐturması hem de yine meydana gelen merkezi iktidarın kurumlar aracılığıyla yönetilmesidir. Bir diğer önemli unsur ise tüm bu süreçlerin ve kurumların seküler, yani rasyonel dünya bilgisine dayanarak gerçekleŐtirilmesidir. Ancak burada çalışmanın konusu açısından asıl önemli olan nokta, Doğu Sorunu'nun Osmanlı'nın modernleşme ve/veya batılılaşma hareketleriyle olan iliŐkisidir.

Doğu Sorunu modernleşme konusu ile bağlantılı bir Şekilde ilk olarak Arnold Toynbee tarafından ortaya konulmuŐtur (Yurdusev, 2005: 324; Toynbee, 2004). Toynbee'ye göre Batı'nın çok net olan askeri, ekonomik ve de politik üstünlüğü karşısında modernleŐememiŐ devletler bu sorun karşısında iki seçenek ile karşı karşıya kalmıŐlardır. Bu seçeneklerden ilki, geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalarak modernleŐmeyi reddeden bir tutum almaktır. Toynbee bu durumu Zealotizm olarak adlandırmakta ve Arabistan'daki Vahabileri bu tutumun en iyi rneği olarak sunmaktadır:

“Zealot” bilinmeyenden kaçan; yabancı birisi karşısına son model silahlarla çıkıp, üstün taktiklerle savaŐa giriŐtiđinde ve bu karŐılaŐmada durumu kötüye gittiğinde, kendi geleneksel savaş taktiğini titiz bir biçimde uygulayan insandır (Toynbee, 2004: 161)”.

¹³ Yine İnalıcık, Hatt-ı Hümayun'un batılı anlamda “devrimci” devlet anlayışının ilk rneği olduğunu, halkın can, mal ve Őerefının korunmasını prensip olarak kabul etmesinden yola çıkarak iddia etmektedir. Padişah halkın sözü edilen haklarının korunacağına dair yemin etmiştir (İnalıcık, 1996: 356). İnalıcık'ın anlayıŐına göre edilen yemin hukuk devleti anlayışının başlangıcı olsa gerektir.

İkinci seçenek ise geleneksel tüm kurumların reddedilerek, modernizmin radikal Şekilde kabul olan “Herodianizm”dir. Herodianizm’de geçmiŐten kesin bir kopuŐ söz konusudur:

“Herodian”, bilinmeyen tehlikesinden korunmak için en etkin yolun, sırrını keŐfetmekte yattığı ilkelerine göre hareket eden insandır; kendisinden becerili ve daha iyi silahlanmış olan birisiyle karŐılaŐtıėında geleneksel savaş tekniğini unutarak düŐmanın taktik ve silahıyla savaŐmayı öğrenen insandır (Toynbee, 2004: 166)”.

Toynbee ikinci seçeneğin yani geleneksel kurumların reddedilmesinin ve dolayısıyla milliyetçiliğin yaygınlık kazanmasının yıkım getirdiğini ileri sürmektedir (Yurdusev, 2005: 328). Ona göre ideal olan Zealotizm ile Herodianizm’in sentezidir. Ve de ancak bu sentez yoluyla Doğu Sorunu’nun üstesinden gelinebilir (Yurdusev, 2005: 330).¹⁴ Söz konusu sentezin, daha önce de değinildiği gibi Osmanlı’nın Orta ağ devlet ve toplum yapısının bir unsuru olan cemaat ve millet sisteminin, gelenek adı altında sunulmasıyla gerçekleŐmesinin beklendiği ileri sürülebilir.

Toynbee’nin kısaca özetlenen bu anlayışı, makalede savunulan Doğu Sorunu’nun Osmanlıları Avrupa ve Anadolu topraklarından “sürme” planı olmadığı; çok daha kapsamlı boyutları olduğu tezi ile çok yakından ilgilidir ve bu tezi desteklemektedir. Toynbee’in Doğu Sorunu’na sunmuŐ olduğu “zm”, gerçekte Osmanlı’da 19. yüzyıl boyunca uygulanmak istenen çözümdür. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Toynbee’nin düŐüncesi için tipik birer örnektirler. “Büyük güçler” tarafından Osmanlı’ya empoze edilen bu “reform” hareketleri, Osmanlı’nın-Müslümanların ya da Türklerin Anadolu ve Avrupa’da sürülmesini değil; tam tersine Batı güçler dengesi sistemi ile uyumlu bir Şekilde ve de Rusya’nın yukarıda bahsedilmiŐ olan “zayıf komşu

¹⁴ Gerçekte Toynbee’nin bu anlayışının son derece Avrupa merkezci olduğu söylenebilir. Özellikle Jürgen Habermas’ın modernizmin bitmemiŐ bir proje olduğu görüŐü, Toynbee’nin modernizmi “Batıya yknme” anlayışı olarak değerlendirilebilecek tanımlamasının kısırlığını ve Toynbee’nin anlayışının devletlerarası çıkar ilişkilerince belirlendiğine kanıt olarak gösterilebilir. Ancak bu konu başka bir makale kapsamındadır.

politikasıyla"; İngiltere'nin de Osmanlı'yı yarı-sömürge olarak değerlendirmesiyle birebir örtüşmektedir. Diğer bir deyişle, Osmanlı'yı gerçek bir modern devlet konumuna getirebilecek olan sosyo-kültürel, ekonomik ve de politik yenilikler engellenmiş; Osmanlı'nın bir çevre, pazar ve de Rusya'ya karşı bir "*cordon sanitaire*" olarak Avrupa'nın bir parçası olmasına karşı çıkmamıştır. Osmanlı'nın bir sömürge olarak bile ayakta kalamayacağıının anlaşılmasından sonradır ki, Avrupa son çare olarak Osmanlı'yı paylaşma anlaşmalarını gündeme almıştır. Dolayısıyla bir kez daha 19. yüzyıl sonlarına kadar Doğu Sorunu'nun Osmanlı'yı yok etme değil "yaşatma" sorunu olduğu tekrar edilebilir. Sözü edilen "yaşatma" beyin ve kas ölümü gerçekleşmiş bir hastanın ölümüyle, tüm mirasçılar kendi arasında çıkması kesin olan yıkıcı bir çatışmanın çıkmasını engellemek içindir. Hiçbir şekilde hastanın sağlığına kavuşması istenmemektedir. İstenen hastanın mumyalanarak yaşıyor görüntüsünün verilmesidir. Eğer Doğu Sorunu basit bir düşmanlık olarak tanımlanacaksa, konunun bu şekilde anlaşılması düşmanlık tanımına daha uygun düşmektedir.

19. yy'ın son çeyreğinden başlayarak Almanya'nın da Doğu Sorunu karşısında izlediğı politikaların gerçekte yine yukarıda özetlenen anlayışla uyumlu olduğu söylenebilir. 1870'lerde Almanya Doğu Sorunu ile ancak Avrupa siyasetini ve güç dengesini etkilediğı ölçüde ilgilenmiştir. Özellikle Bismarck Doğu Sorunu'nu "oryantal" bir sorun olarak görmüş ve Avrupa siyasetine bir etki etmediğı sürece soruna karşı kayıtsızlık içerisinde olmuştur (Gauld, 1925: 208). Almanya'nın bu tutumu, Bismarck'ın 1878 Berlin Kongresi'nde söylediğı "*Doğu Sorunu yalnızca Avrupa'yı ilgilendirmektedir*" (Harris, 1913: 106) sözlerinden de okunabilir. Dolayısıyla Almanya açısından da Doğu Sorunu, Osmanlı'ya karşı bir Haçlı seferi ve kutsal ittifak olmanın uzağındadır. Doğu Sorunu'nun temeli olarak kabul edilen din unsuru, klasik anlamıyla bir düşmanlık nedeni olmak yerine, iki devlet arasındaki işbirliğı zeminini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Abdülhamit ile birlikte Doğu Sorunu'na karşı bir çözüm olarak izlemeye başladığı ya da en azından izleme girişiminde bulunduğu Pan-İslamist politikalar veya söylemler, Almanya'nın jeostratejik yönelimlerine hizmet edilme şartlarını da oluşturmuştur. Bu durum yine Zealotist bir batılılaşma anlayışının, neden uluslararası destek bulduğunun da bir

örneğini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle Hıristiyan-Müslüman farklılığının, tıpkı İngiltere ve Rusya örneklerinde olduğu gibi, Almanya-Osmanlı ilişkilerinde de bir hükmü bulunmamakta; dahası din unsuru diplomatik işbirliğinin ve jeostratejik girişimlerin aracısı durumunda olmaktadır.¹⁵

Sözü edilen işbirliğinin en somut göstergesini Bağdat Demir Yolu Hattı'nın oluşturduğu söylenebilir. Ancak her ne kadar bu hat, Avrupa devletleri arasında yeni bir mücadele alanı olarak yorumlanabilirse de, gerçekte Avrupa devletleri böyle bir konu nedeniyle çatışmaya pek istekli olmamışlardır: *“Bağdat demir yolu aslında hiçbir zaman Avrupa barışına tehdit oluşturmamış ya da gerçekten önemli bir uluslararası gerilim kaynağı olmamıştı. 1914 yılından önceki olaylar dizisinde Büyük güçlerin ekonomik çıkarları uğruna gerçekten ciddi bir çekişmeye girmeye istekli olmadığı en iyi örneklerinden biri Bağdat demir yolu hattıdır”* (Anderson, 2001: 278). Sadece Rusya'nın Bağdat Demir Yolu Hattı'nı şüpheyle izlediği belirtilebilir. Rusya, bu hattın benimsediği zayıf komşu politikasının zararına olabileceğini hesap etmiştir:

“Rusya’da 1899 yılında Almanya’nın demir yolu inşaat planlarını hoş karşılamadığının işaretlerini veriyordu... 1900 Mart’ında Rusya Babiâli’yi “Karadeniz Antlaşması”na kabule zorladı. Bu antlaşma ile Babiâli, Çar tarafından onaylanacak Rus şirketleri ve ortaklıkları dışında Kuzey Anadolu ve Ermenistan’da demir yolu inşaatı imtiyazı vermemeye söz veriyordu... St. Petersburg’da yeni bir demir yolu hattının Osmanlıları güçlendireceği ve Kafkaslarda daha hızlı harekete geçmesini sağlayarak Rusya’ya karşı etkili bir silah haline geleceği korkusu vardı” (Anderson, 2001: 276).

Görüreceği üzere Osmanlı'yı güçlendirebilecek girişimler bile Osmanlı'yı bağımlı ve de zayıf kılacak bir şekilde hayata geçirilmiştir. Bağımlı bir “Hasta Adam”ın yaşamasının olası olmadığını anlaşılmasıyla, Osmanlı topraklarının paylaşımı planı uygulamaya

¹⁵ Alman emperyalizmi ile Pan-İslamizm ilişkisi ve bu emperyalizmin dinsel unsurları kullanan anti-kolonici söylemi için bkz. Deren, 2004.

konulmuŐtur. Ancak I. Dünya Savaşı'nın baŐlamasına hatta sonrasına kadar, paylaşım planlarının bile Avrupalı devletler tarafından, Osmanlı sonrasında oluşacak g¼c boŐluĐunun nasıl doldurulacağı konusu hassas bir konu olduğundan, temkinlilikle ele alındığı s¼ylenebilir. SavaŐın kaçınlmazlığı anlaŐıldıktan sonradır ki, en somut ¼rneklerini *Sykes-Picot* (1916) ve *S¼vres* (1920) AnlaŐmaları'nın oluşturduğu Osmanlı'nın parçalanması planları hayata geçirilmiştir. Bu anlaŐmalar Doğu Sorunu'na Avrupa'nın getirdiği nihai ç¼z¼m olmuştur. Fakat T¼rk KurtuluŐ Savaşı bu "ç¼z¼m¼" reddetmiŐ ve sek¼ler bir modern ulus-devlet Doğu Sorunu'nun kalpg¼hında kurulmuştur. Lozan Antlaşması ise Doğu Sorunu'na T¼rkiye Cumhuriyeti tarafından getirilen ç¼z¼m¼n diğer devletlerce de kabul edilmesinin en somut g¼stergesi olmuştur (Anderson, 2001: 397).

¼te yandan Doğu Sorunu'nun bir diğer ¼nemli boyutu olan modernleşme konusu ise, başka baŐlıklar ve isimler altında s¼rd¼r¼lm¼Ő veya s¼rd¼r¼lmek istenmektedir. Bu durumun en net ¼rneĐi ilk olarak Toynbee'nin s¼yleminde g¼r¼lmektedir. G¼n¼m¼zde ise İlber Ortaylı'nın (2007), Cumhuriyet'i Osmanlı modernleşme s¼recinin devamı, belli bir "d¼nemi" ve konjonkt¼rel bir "deneyimi" olarak kabul etmesiyle; CIA T¼rkiye Masası eski Őefi Graham Fuller'in (2009) T¼rkiye'nin Osmanlı'dan gelen gelenekleriyle barıŐtıĐı ve bunun da hem T¼rkiye hem de Orta Doğu i¼in gerekli olduğu d¼Ő¼ncelerinin birebir ¼rt¼Őmesi, dikkat çekici olduğu kadar, Doğu Sorunu'na getirilen Zealotist ç¼z¼m¼n iŐlevselliĐi hakkında da ipu¼ları verebilecek niteliktedir. Dolayısıyla Ortaylı ve Fuller'in s¼ylemlerinin, jeopolitik bir projenin parçası durumunda olduğu ileri s¼r¼lebilir. S¼z konusu jeopolitik proje, yukarıda a¼ıklanan 1878 Berlin Konferansı'ndan ¼nceki d¼nemi model almaktadır. Diğer bir deyişle, g¼r¼nt¼de merkezi bir otoritenin olduğu, cemaat ve millet sistemi gibi Orta ¼aĐ toplum yapısının (Anderson, 2001: 18) gelenek adı altında korunduğu, ulus devlet anlayışının tam zıttı olan bir modelin benimsenmesi, Doğu Sorunu'nun 19.y¼zyıl diplomasi tarihinden ¼ok daha geniş boyutları olduğunu g¼stermesi a¼ısından yaŐamsal ¼nemdedir. Bu a¼ıdan post-modern bir Doğu Sorunu'nun g¼ndemde olduğu iddia edilebilir.

Ortaylı ve Fuller'in tezlerine, Cumhuriyet'in Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olmadığı ve anti-tezi hatırlatılarak karşı çıkılabilir. Toynbee'nin terminolojisiyle Zealotist anlayışa yakın olan Osmanlı'nın modernizm karşısındaki gelenekselci ve güdümlü tutumu, Cumhuriyet ile birlikte reddedilmiş; Türkiye Cumhuriyeti'nin yalnızca modernleşme anlayışı değil; kurucu felsefesi ve dolayısıyla da anayasal yapısı, yine Toynbee'nin terminolojisiyle Herodianist bir anlayışla şekillenmiştir. Günümüzde, Herodianist modernleşmenin "mahkûm edilerek"; modernleşme konusuna hem yerli hem de yabancı odaklarca sözde bir gelenekselci¹⁶ ve "Osmanlı tipi modernleşmenin?" çözüm olarak sunulması yine aynı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Böylelikle medeniyetler ittifakı gerçekleşecek ve barış içinde yaşanacaktır; tabii "*İki devlet arkadaş olabilir, müttefik olabilir ancak asla eşit değillerdir*" (Bitis, 2006: 26) uzlaşısına uygun olarak.

Toparlamak gerekirse; Doğu Sorunu ve bu soruna getirilen çözümler, son ana kadar Osmanlıları Avrupa ve Anadolu'dan sürme amacının çok uzağındadır. Sorun gerçekte bir modernleşme sorunudur. Söz konusu modernleşme Osmanlı döneminde olduğu gibi uysal, işlevsel ve de güdümlü olduğu sürece, Osmanlıların ya da Müslümanların değil Anadolu'dan sürülmesi ve yok edilmesi; güçler dengesinin bir parçası ve sözde bir "bölgesel güç" olarak alkışlanmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

Sonuç

19. yüzyıl olay ve olguları incelendiği zaman, Doğu Sorunu'nun bazı diplomasi tarihçilerinin ileri sürdüğü gibi temelinde dinsel düşmanlık olan, Osmanlıları-Müslümanları Avrupa ve Anadolu'dan fiziksel olarak çıkartmak ve yok etmek projesi olmadığı görülebilmektedir. Sözü edilen "düşmanlık" başka bir konudur. Doğu Sorunu ise çok daha kapsamlı bir olgu ve olaylar bütünüdür.

¹⁶ Örneğin Ortaylı "*Geleneği reddetmek kimsenin haddi değil*" demektedir (Ortaylı, 2007: arka kapak). Dolayısıyla Ortaylı'ya göre sorun bir batılılaşma-modernleşme sorunu değil, bir had sorunudur.

etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın sonucunda Şu bulgulara yer verilebilir:

- Doğu Sorunu'nun temelinde din çatışması bulunmamaktadır.

- Sorun karşısında Avrupalı Hıristiyan devletler Osmanlı'yı yok etmek için "kutsal" bir ittifak içerisinde değil, tam tersine birbirleri ile birçok açıdan m¼cadele içerisindeyler.

- Avrupalı devletler 19. y¼zyılın son çeyreğine kadar Osmanlı'nın yaŐaması için uđraŐ vermiŐlerdir. Ancak bu amacın mümkün olamayacağının anlaşılmasından sonradır ki paylaşım anlaŐmaları söz konusu olmuştur. Bu durum herhangi bir dostluk iliŐkisinden değil, çıkar kavramından kaynaklanmıştır.

- Doğu Sorunu, yalnızca bir diplomasi ya da dış politika konusu değil; aynı zamanda batılılaşma-modernleşme sorunudur. "Batı"nın ilerlemiŐ toplumsal, siyasi ve de ekonomik yapısı karşısında nasıl bir tavır alınacağı, hem "Batı"nın hem de "Doğu"nun öncelikli konusu olmuştur. Avrupa'nın önde gelen devletleri bu sorun karşısında Osmanlı'ya güdüml¼ bir batılılaşma anlayıŐını uygulatarak, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilecekleri sözde bir "bölgesel güç" yaratmayı amaçlamıŐlardır. Benzer bir süreç günümüzde de yaŐanmaktadır.

- Osmanlı'nın yaşatılması Osmanlı'nın güçlendirilmesi değil, görünüşte ve kâğıt üzerinde bir devletin yaşatılması anlamına gelmektedir. Sözü edilen yaşatma çabası, bir kukla devlet yaratma amacından kaynaklanmıştır. Günümüzde Osmanlı'nın sözde modernleşme pratiklerinin, Cumhuriyet'e alternatif bir batılılaşma modeli olarak sunulmaya çalıŐılarak, bu doğrultuda eylemlerde bulunulması yine aynı nedenden kaynaklanmaktadır.

- Türkleri "doğuya sürme" söylemleri, ancak Türkiye'de güçlü bir devlet yapısının bulunduğu zamanlarda artmaktadır.

- Doğu Sorunu basitçe 1920'de Osmanlı'nın parçalanması ile değil, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ve bu sonucun tüm devletlerce kabul edilme zorunluluğuyla sona ermiştir.

- Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanından sonra sorun, adı konmadan yeniden ortaya çıkarılmak istenmektedir. Bu nokta yine Doğu Sorunu'nun bir batılılaşma-modernleşme sorunu olmasından kaynaklanmaktadır.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Sorunu'nu kökten çözen modern devlet anlayışı eleştiriye açılarak, Osmanlı'ya 19. yüzyılda empoze edilmeye çalışılan ve Osmanlı'nın gerilemesinde ve çöküşünde katkısı bulunan gelenekselci yaklaşımlar, "gelenek ile barışma" ve "bölgesel güç" söylemleriyle tekrar gündeme getirilmeye çalışılmaktadır.

- Devletlerarası ilişkiler, dostluk ve düşmanlık kalıplarınca değil, çıkar ve güç ilişkilerince belirlenmektedir. Din, ırk, düşmanlık, dostluk gibi unsurlar, sözü edilen çıkar ilişkilerinin zaman zaman işlevselleştirdiği birer araç durumundadırlar.

Yukarıda sıralanan noktalar ışığında son söz olarak, diplomasinin yalnızca devletler arasındaki ilişkilerin yürütülmesi eylemi olmadığı, temel olgular karşısında geliştirilen paradigmlar ile devlet davranışlarının yönlendirilme eylemi olduğu, Doğu Sorunu'nun aynı zamanda bir Batı sorunu olması gerçeğinden yola çıkılarak söylenebilir.

Summary

Diplomatic historians have conceptualized the Eastern Question in an impulsive and hence superficial manner. According to their view, the Eastern Question is the cooperation of the European states in dissolving the Ottoman Empire from its territories because of the religious antagonism. This conceptualization of the issue has generally been accepted by the both Turkish and Western scholars. However, this attitude can be criticized as for being shallow and as for ignoring the essence of the problem. First of all, the Eastern Question has evolved through various stages and in each stage, it assumed different meanings and dimensions. Secondly, the oft repeated "religious" rivalry and the Eastern Question are two different phenomena. The question in inquiry

was the integration of “the East” to the Western state system in spite of the default enmity. Therefore, it is possible to claim that the issue has never been a “holy campaign” by the European states to destroy the Ottoman Empire. Instead, the European states have tried to sustain the continuity of the Empire. While doing this, they imposed administrative reforms in order to shape the “East” for their political and economic purposes. Hence, the Eastern Question was also an issue of Westernization which was firstly formulated by Arnold Toynbee. In this context, to solve the Eastern Question, various reforms were put into action within the Empire, in line with a “Zealotist” or traditional attitude. However, these reforms were inadequate to keep the Ottoman Empire alive and only after the recognition of this fact, European states started to make agreements to share among themselves the Ottoman territories. Nevertheless, these plans also could not be accomplished and the Eastern Question was only solved by the will of the newly found “Herodian” Turkish Republic. But still, in the contemporary era, there is a new struggle over the Republic’s modernist solution of the Eastern Question by apotheosizing the Ottoman way of modernization which in fact was the *coup de grâce* of the Empire.

Kaynakça

- Anderson, M. S. (2001), *Doğu Sorunu*, İstanbul: YKY.
- Armaoğlu, F. (1999), *19.yy. Siyasi Tarihi*, Ankara: TTK.
- Bitis, A. (2006), *Russia and the Eastern Question*, New York: Oxford.
- Bolsover, G.H. (Apr., 1936), “*Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834*”, *The English Historical Review*, cilt 51, No. 202, pp. 237-256.
- Çavdar, T. (1992), *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge.
- Deren, S. (2004), *German Ideas and Expectations on Expansion in the Near East (1890-1915)*, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: ODTÜ.

Fuller, G. (2009), *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, 6. baskı, İstanbul: Timaş.

Gauld, W. A. (Apr., 1925), "*The 'Dreikaiserbndnis' and the Eastern Question, 1871-6*", *The English Historical Review*, cilt 40, No. 158, pp. 207-221.

Harris, N. D.(1913), "*The Effect of the Balkan Wars on European Alliances and the Future of the Ottoman Empire*", *Proceedings of the American Political Science Association*, cilt 10, Tenth Annual Meeting, pp. 105-116.

İnalçık, H. (1996), *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Eren.

İnalçık, H. (2010), *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş.

Kagan, K. (Winter 1997/98), "*The myth of the European concert: The realist-institutionalist debate and great power behavior in the eastern question, 1821-41*", *Security Studies*, cilt 7, No: 2, pp. 1-57.

Kurat, A. N. (1999), *Rusya Tarihi*, 6. baskı, Ankara: TTK.

Lewis, B. (1961), *The Emergence of Modern Turkey*, London and New York: The Oxford University Press.

Marriott, J. A. R. (1940), *The Eastern Question*, 4. Baskı, Oxford: Clarendon Press.

McGowan, B. (2006), "*Ayanlar Çağı, 1699-1812*", İnalçık & Quataert (Ed.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 2 1600-1914. İstanbul: Eren.

Meriage, L.P. (Sep.,1978), "*The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the EasternQuestion*", *Slavic Review*, cilt 37, No. 3, pp. 421-439.

Ortaylı, İ. (2007), *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Alkım.

kte, E. Z. (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Güvenlik Stratejileri*, İstanbul.

Potyemkin, V. (2009), *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, İstanbul: Evrensel.

Quataert, D. (2006), *“Islahatlar Devri 1812-1914”*, İncalcık & Quataert (Ed.) Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, cilt 2 1600-1914. İstanbul: Eren.

Sander, O. (1989), *Siyasi Tarih*, 16. Baskı, Ankara: İmge.

Sayar, A.G. (2000), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Scelle, G. (Jan., 1911), *“Studies on the Eastern Question”*, The American Journal of International Law, cilt 5, No. 1, pp. 144-177.

Toynbee, J. A. (2004), *Uygarlık Yargılanıyor*, İstanbul: Örgün.

Tuncer, H. (2003), *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler*, Ankara: Ümit.

Vereté, M. (Jun., 1952), *“Palmerston and the Levant Crisis”*, The Journal of Modern History, cilt 24, No. 2, pp. 143-151.

Yurdusev, A. N. (Fall, 2005), *“From the Eastern Question to the Western Question: Rethinking the Contribution of Toynbee”*, Critique: Critical Middle Eastern Studies, cilt 14, No. 3, pp. 323–332.

